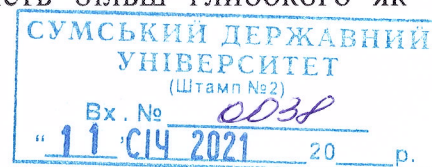

Відгук
офіційного опонента на дисертаційну роботу
Доценко Тетяни Віталіївни, на тему: «Удосконалення системи
фінансового моніторингу як інструмент забезпечення економічної
безпеки національної економіки», подану на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук за спеціальністю 051 – економіка

Актуальність теми дослідження

В умовах інтенсифікації глобалізаційних та інтеграційних процесів, а також лібералізації світових фінансових та товарних ринків критично важливою передумовою забезпечення високого рівня конкурентоспроможності та стабільності національної економіки є злагоджене функціонування всіх складових інституційного середовища, спрямоване на своєчасне виявлення загроз криміналізації доходів, а також їх запобігання чи нівелювання. Основним інструментом своєчасного виявлення та попередження ризиків легалізації кримінальних доходів є функціонування ефективної системи фінансового моніторингу, що дозволяє на основі науково та практично обґрунтованих маркерів ідентифікувати найбільш сумнівні фінансові операції, а також своєчасно на них відреагувати. Разом з тим, вітчизняна система фінансового моніторингу знаходиться на стадії якісної трансформації, обумовленої як змінами у вітчизняному нормативно-правовому забезпеченні, так і загальносвітовими трендами, а тому попри певні позитивні зрушення все ще залишається ряд проблемних аспектів, які потребують оперативного вирішення, особливо у контексті забезпечення економічної безпеки національної економіки. Крім того, існує об'єктивна необхідність перманентного перегляду та удосконалення маркерів формалізації нелегальних фінансових операцій, адже інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, діджиталізація і віртуалізація економічних процесів, а також поява нових гібридних фінансових операцій обумовлюють, разом з тим, і появу нових форм та методів легалізації кримінальних доходів, що і обумовлює необхідність більш глибокого як

теоретичного, так і емпіричного дослідження визначеної проблематики, а відтак підтверджує актуальність, теоретичну та практичну значущість обраної теми дисертаційної роботи Доценко Т. В.

Наукова задача, вирішенню якої присвячена дисертаційна робота, знайшла відображення в працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених, що, з одного боку, – складає наукове підґрунтя для продовження наукового пошуку в заданому напрямку, а з іншого, – узагальнення досягнень світової та вітчизняної економічної думки з даної проблематики свідчить про фрагментарний та незавершений характер цих досліджень у окремих теоретичних та прикладних аспектах, що потребує пошуку шляхів комплексного та системного вирішення проблеми удосконалення системи фінансового моніторингу у контексті забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Погоджуємось з висновками автора щодо необхідності уточнення на теоретичному рівні окремих змістовних та організаційних аспектів фінансового моніторингу, оцінювання ризиків легалізації кримінальних доходів, а також розроблення та застосування практичних рекомендацій щодо забезпечення економічної безпеки національної економіки. Таким чином, розроблені дисертантом теоретичні засади та науково-методичні підходи щодо удосконалення системи фінансового моніторингу як інструменту забезпечення економічної безпеки національної економіки слід вважати цілком актуальними та такими, що мають важливе теоретичне та практичне значення.

**Зв'язок теми з державними та галузевими науковими програмами,
пріоритетними напрямками розвитку науки**

Тематика дисертаційної роботи відповідає державним, галузевим та наднаціональним науковим програмам і темам.

Наукові положення автора використовувались під час виконання науково-дослідних тем «Моделювання сталого розвитку складних соціально-

економічних систем» (номер державної реєстрації 0116U000929); «Кібербезпека в боротьбі з банківськими шахрайствами: захист споживачів фінансових послуг та зростання фінансово-економічної безпеки України» (номер державної реєстрації 0118U003574); «Структурно-функціональна мультиплексивна модель розбудови системи екологічних податків в Україні в контексті забезпечення національної безпеки» (номер державної реєстрації 0119U100759) в Сумському державному університеті.

При підготовці звітів за цими темами використані конкретні розробки дисертанта, що стосуються, зокрема, моделювання ефективності системи фінансового моніторингу банків у розрізі оцінювання ризиків легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення; обґрунтування сценаріїв реформування національної системи фінансового моніторингу, а також оцінювання ризику використання банків з метою легалізації кримінальних доходів на основі гравітаційного моделювання; інтегрального оцінювання загроз національній економіці.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій.

Результати наукових пошуків, що знайшли своє відображення у дисертаційній роботі, засвідчують глибокий аналіз визначеної проблематики, проведений автором. Це також підтверджується змістовно-структурними особливостями дисертаційної роботи, широким переліком узагальнених, систематизованих та кваліфіковано опрацьованих автором робіт вітчизняних і закордонних вчених та фахівців з питань економічної теорії, проблем фінансового моніторингу та забезпечення економічної безпеки національної економіки. Поряд із науковою літературою автором опрацьовано законодавчі, нормативно-правові акти, типові методики, статистичну інформацію.

Висновки є логічно обґрунтованими, повністю відображають основні положення проведеного дослідження, а також можливі напрями їхнього використання у процесі удосконалення системи фінансового моніторингу як інструменту забезпечення економічної безпеки національної економіки.

**Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій,
сформульованих у дисертації.**

У дисертаційній роботі представлено наукові положення, що мають високий рівень наукової новизни і засвідчують значний особистий внесок дисертанта у розвиток економічної науки, який полягає у вирішенні науково-прикладної задачі щодо удосконалення системи фінансового моніторингу як інструменту забезпечення економічної безпеки національної економіки.

У роботі поглиблено теоретичне розуміння змістовних аспектів фінансового моніторингу, що дозволило запропонувати його трактування як «системи заходів, що передбачає підвищення рівня фінансової, а відповідно й економічної безпеки держави шляхом здійснення контролю за фінансовими операціями, зменшення обсягів фінансових злочинів, а саме: зростання рівня конкурентоздатності держави, скорочення розмірів тіньової економіки, зростання надійності банків, збільшення надходжень до бюджету держави від конфіскованого нелегального майна, сплати податків від виявлених незаконних доходів, скорочення корупції, збільшення ефективності застосування бюджетних ресурсів, зменшення рівня загрози національної економіки, зменшення ризиків використання банків для легалізації кримінальних доходів, зростання ефективності протидії використанню банків для легалізації кримінальних доходів» (стор. 34–51).

Автором розроблено методичні засади квантифікації ризику залученості банківських установ до процесів легалізації кримінальних доходів, одержаних злочинним шляхом, що реалізовано на засадах гравітаційного моделювання. Зокрема, з метою практичної апробації розробленого підходу автором було сформовано вибірку у розрізі 65

вітчизняних банків за 2019 рік за шістьма цільовими показниками, що підтверджують порушення банком законодавства у сфері протидії легалізації кримінальних доходів, наявність фінансових операцій з ознаками внутрішнього фінансового моніторингу, масштабів вхідних та вихідних готівкових операцій. Це дозволило формалізувати інтегральний показник характеристики рівня ризику залучення банку до процесів легалізації кримінальних доходів, а також здійснити якісну характеристику отриманих результатів, а саме: серед 65 банків, що увійшли до вибірки, 6 потрапили до діапазону з низьким рівнем ризику участі в легалізаційних схемах, 6 – з середнім, 38 – високим та 15 – з критичним. (стор. 106–121).

Істотне місце у дисертаційній роботі відводиться теоретичним засадам визначення ймовірнісних збитків для фінансових установ від участі у процесах легалізації кримінальних доходів, що запропоновано здійснювати на основі побудови витратних матриць і дерева рішень можливих альтернатив настання ризиків банківської діяльності. Зокрема, автором запропоновано оцінювати потенційні збитки для фінансових установ від участі у процесах легалізації кримінальних доходів на основі послідовної реалізації п'яти етапів: формування інформаційної бази оцінювання; формалізація математичних моделей для надання кількісної характеристики кожного із виділених релевантних факторів ризиків; визначення співставності факторів банківських ризиків та переваг, які отримує банк у випадку уникнення або подолання наслідків впливу ризиків; реалізація витратного підходу; побудова дерева рішень можливих альтернатив подолання ризиків банківської діяльності (стор. 123–131).

Заслуговують на увагу результати, отримані автором у процесі апробації розробленого підходу до групування банків за рівнем їх ефективності у контексті запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, із застосуванням ітеративного дивізійного методу k-середніх. Практична апробація розробленого підходу, зокрема, дозволила виявити, що у 2019 році в Україні можна сформувати 6 кластерів

банків за рівнем ефективності їх протидії легалізації кримінальних доходів, кожен з яких характеризується специфічними якісними параметрами системи фінансового моніторингу. Крім того, встановлено, що найбільш чисельним є четвертий кластер (43 банки), для якого характерною є однорідність значень усіх 6 показників характеристики легалізації кримінальних доходів (стор. 139–146).

До суттєвих здобутків автора слід віднести розроблені методичні засади до аналізу ефективності фінансового моніторингу банків у розрізі оцінювання ризиків легалізації кримінальних доходів. Реалізацію запропонованого підходу здійснено з використанням інструментарію Data Envelopment Analysis (DEA) програмного забезпечення Banxia Frontier Analyst 4, який базується на побудові вхідно-орієнтованої ВСС-моделі задачі дробно-лінійного програмування мінімізації умовних входів та вихідно-орієнтованої ССР-моделі задачі дробно-лінійного програмування максимізації відношення умовних виходів з постійною віддачею від масштабу (стор. 146–165).

Заслуговують на увагу пропозиції автора щодо обґрунтування методичного інструментарію визначення інтегрального індексу загрози національної економіки, що передбачає послідовну реалізацію наступних етапів: формалізації параметрів оцінювання потенційних загроз національній безпеці та визначення їх критичних значень; приведення відібраних параметрів до співставного вигляду методом нелінійної нормалізації; обґрунтування релевантності показників на основі комплексного поєднання методів Парето та діаграми розсіювання; кількісна формалізація інтегрального рівня загрози національної економіки, здійснена з використанням функції Кернела та мультиплікативної форми згортки (стор. 171–183).

Схвальної оцінки заслуговує розроблений дисертанткою підхід до державного регулювання економічної безпеки національної економіки, що базується на використанні інструментарію теорії ігор. В основу авторського підходу покладено існування конфліктної ситуації між державою та іншими суб'єктами економічних відносин, які використовують банки для легалізації

кримінальних доходів. У контексті апробації цього підходу здійснено побудову платіжної матриці кількісних результатів функціонування учасників у вигляді лінійного багатofакторного регресійного рівняння, а також враховано наслідки використання кожного з учасників своїх чистих стратегій поведінки або їх комбінації (стор. 185–200).

Наведені положення суттєво розвивають теорію і практику удосконалення системи фінансового моніторингу з метою забезпечення економічної безпеки національної економіки, призначені для використання як центральними законодавчими та виконавчими органами влади у процесі розробки політики у сфері протидії легалізації кримінальних доходів, так і фінансовими посередниками – при побудові внутрішньої системи фінансового моніторингу.

Повнота відображення результатів дослідження в опублікованих наукових працях

Дисертація містить як пропозиції щодо удосконалення теоретичних засад забезпечення удосконалення системи фінансового моніторингу як інструменту забезпечення економічної безпеки національної економіки, так і положення, що характеризуються високою прикладною цінністю та новизною. Усі наукові результати, висновки та рекомендації, що характеризуються новизною, повною мірою відображено в дисертації, а також відповідають вимогам МОН України, що пред'являються до кандидатських дисертацій за спеціальністю 051 – економіка.

Наукові положення, висновки і результати дослідження опубліковано у 32 наукових працях загальним обсягом 17,69 друк. арк., з яких особисто авторові належить 13,31 друк. арк., зокрема, 11 статей в наукових фахових виданнях України (з яких 1 – до баз Scopus та WebofScience), 17 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Дисертаційна робота характеризується логічною узгодженістю її структурної побудови, комплексністю та обґрунтованістю висновків і

рекомендацій, високою стилістичною якістю викладення матеріалу, містить достатній обсяг фактологічного, графічного та іншого ілюстративного матеріалу, що представлені як в основній частині роботи, так і в додатках.

Значення дослідження для науки та практики, шляхи використання його результатів

Наукова значущість отриманих результатів обумовлена можливістю широкого застосування розроблених в дисертації науково-методичних підходів як у проведенні подальших досліджень, так і у практичній діяльності. У своєму інтегральному вигляді результати дисертаційної роботи спрямовані на вирішення важливої науково-практичної задачі, що виявляється в удосконаленні системи фінансового моніторингу як інструменту забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Практичне значення наукових результатів, одержаних в дисертаційній роботі, визначається конкретною спрямованістю висновків, рекомендацій та пропозицій автора, а також обґрунтуванням методичного базису оцінювання та забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Розроблені дисертантом методичні положення можуть бути використані комерційними банками та іншими фінансовими посередниками, Національним банком України та іншими суб'єктами державного фінансового моніторингу.

Зокрема, висновки та пропозиції дисертантки щодо розроблення методики оцінювання ризику використання банків для легалізації кримінальних доходів на основі гравітаційного моделювання враховано у роботі Відділенні Сумської ОД АТ «ПРАВЕКС БАНК» (довідка № 622/316 від 28.07.2020 р.); формалізації методичних засад ефективності фінансового моніторингу банків в розрізі оцінювання ризиків легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом – у діяльності ТББВ №10018/0172 Філії – Сумського обласного управління АТ «Ощадбанк» (довідка № 10018/0172/29 від 29.07.2020 р.); розроблення методологічних засад групування банків на групи

ефективно та неефективно працюючих банків у розрізі запобігання та протидії легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, на основі застосування ітеративного методу k-середніх – у діяльності АТ «Альфа-Банк» (довідка № 2907 від 29.07.2020 р.). Крім того, наукові та методичні положення дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі Сумського державного університету при викладанні дисциплін «Державний фінансовий моніторинг», «Фінансовий моніторинг у банку», «Моделювання економіки» (акт від 14 липня 2020 р.).

Дискусійні положення та недоліки дисертаційної роботи

У цілому позитивно оцінюючи наукове та практичне значення одержаних Доценко Т. В. результатів, слід зазначити деякі дискусійні положення, недоліки та зауваження, що мають місце в дисертаційній роботі.

1. У п. 1.2 дисертаційної роботи, що присвячений визначенню ролі фінансового моніторингу в сучасній системі забезпечення економічної безпеки національної економіки, автор значну увагу приділяє економічній безпеці підприємств. Безумовно підприємства відіграють провідну роль в економічному розвитку країни та відповідно її стійкості, проте, на наш погляд, більш детально необхідно було б зупинитись на формалізації саме рівня економічної безпеки фінансових посередників, тому що саме вони є ключовими суб'єктами у розрізі даного наукового дослідження. Так, на рисунку 1.6 представлено деталізацію державних інструментів забезпечення економічної безпеки національної економіки, тоді як формалізація ролі мікрорівневих інструментів (як у розрізі суб'єктів господарювання, так і фінансових посередників) у процесі досягнення загальної економічної безпеки та канали її забезпечення відсутні, що дещо зменшує теоретичну цінність даного блоку дослідження.

2. У розрізі першого етапу реалізації запропонованого науково-методичного підходу до оцінювання ризику використання банків з метою легалізації кримінальних доходів на основі гравітаційного моделювання

(п. 2.2, стор. 108 дисертаційної роботи) автором здійснено приведення показників вхідної статистичної бази до співставного вигляду за допомогою методу абсолютної нормалізації з урахуванням їх впливу як стимуляторів чи дестимуляторів. В цілому погоджуючись із запропонованим підходом, залишається незрозумілим, чому виконання нормалізації значень проводиться лише в межах половини показників, а саме: кількості порушень ПП НБУ, кількості порушень ЗУ «Про запобігання» та кількості порушень ЗУ «Про банки». На нашу думку, приведення до співставного вигляду не усіх, а лише частини показників вхідної бази дослідження може призвести до викривлення отриманих за допомогою запропонованого підходу гравітаційного моделювання результатів.

3. Позитивно оцінюючи представлений на стор. 100–132 дисертаційної роботи підхід до оцінювання рівня залучення банків до процесу легалізації кримінальних доходів в рамках підвищення ефективності системи фінансового моніторингу та, відповідно, покращення загальноекономічної безпеки, залишаються певні дискусійні аспекти. Так, зокрема, дисертанткою приведено лише порядкові номери банків, що унеможлиблює ідентифікацію їх назву. Крім того, результати мають точковий характер за один рік (2019 р.), що не дозволяє проаналізувати ситуацію з банком в динаміці та з'ясувати чи поточний стан справ є випадковим для банку, або ж наслідком систематичних та свідомих порушень.

4. У п. 2.3 дисертаційної роботи наведено науково-методичний підхід до оцінювання технічної ефективності фінансового моніторингу банків України на основі проведення фронтірного DEA-аналізу середовища функціонування. Так, для надання кількісної оцінки ефективності використовуються два підходи: 1) вхідно-орієнтована ВСС-модель задачі дробно-лінійного програмування мінімізації умовних входів; 2) вихідно-орієнтовна ССР-моделі задачі дробно-лінійного програмування максимізації умовних виходів з постійною віддачею від масштабу (формула 2.20 стор. 152 дисертації). В цілому погоджуючись із підходом автора щодо доцільності

використання у якості умовних входів таких показників як частка фінансових операцій, зареєстрованих за ознаками внутрішнього фінансового моніторингу; порушення ПП НБУ; порушення ЗУ «Про легалізацію»; порушення ЗУ «Про банки»; частка надходжень готівкових коштів від загальної суми надходжень; частка видатків готівкових коштів від загальної суми видатків, а також індикатора умовного виходу як оцінки ризику легалізації кримінальних доходів, залишається незрозумілим доцільність застосування підходу на основі лінійного програмування, враховуючи нелінійний характер економічних закономірностей. Застосування лінійних моделей, на нашу думку, значно спрощує і в деяких випадках викривляє закономірності взаємозв'язків індикаторів оцінювання технічної ефективності фінансового моніторингу банків.

5. В цілому погоджуючись із запропонованими методологічними засадами визначення індексу загрози національної економіки, на нашу думку, в розрізі четвертого етапу, де автором проведено оцінювання інтегрального індексу загрози національної економіки за допомогою функції Кернела та мультиплікативної форми згортки (п. 3.1, с. 179 дисертаційної роботи) є певна невідповідність. Так, функція Кернела (формула 3.2) застосовується при вимірюванні подібності між парами певних показників. В той же час, автор пропонує розглянути вимірюванні подібності не між парами показників, а між нормалізованим значенням кожного показника характеристики загрози національної економіки за певний рік та середнім нормалізованим значенням даного показника, що суперечить сутності функції Кернела та призводить до необхідності доведення доцільності запропонованої модифікації.

6. У межах п. 3.2 дисертаційної роботи, що відображає пропозиції автора щодо удосконалення системи державного регулювання економічної безпеки національної економіки, можна відмітити наступний недолік. Зокрема, у розрізі останнього кроку постановки задачі «теорії ігор», де проведено визначення правил у грі, що спричиняють наслідки використання кожним учасником своїх власних «чистих стратегій», результати

регресійного аналізу залежності узагальнюючої оцінки ризику використання банків для легалізації кримінальних доходів від рівня загрози національної економіки та рівня використання банків для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом (таблиця 3.7, стор. 189), містять статистично незначущі параметри, оскільки відповідні значення р-критерію в межах першої змінної та вільного коефіцієнта набувають значень більше допустимого для економічних досліджень рівня 0,05, тобто 0,53 та 0,41 відповідно. Як наслідок, відповідне лінійне багатофакторне регресійне рівняння не може бути використаним при аналізі взаємозв'язків між регресорами і регресандом, а може бути застосованим лише для прогнозування, враховуючи значення коефіцієнту детермінації на рівні 73,90%.

7. Позитивно оцінюючи запропонований дисертантом науково-методичний підхід до обґрунтування стратегій реформування національної системи фінансового моніторингу України з метою забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі сценарного аналізу (стор. 200–212), уточнення потребує обраний алгоритм визначення меж для проведення якісної інтерпретації кількісної оцінки формалізації стратегій реформування Національної системи фінансового моніторингу України (стор. 206). Так, зокрема, автором запропоновано визначати релевантні діапазони як рівновеликі відрізки на шкалі значень від мінімально можливого до максимально можливого рівня інтегрального показника, тоді як у п. 3.2 межі інтервалів якісної характеристики рівнів використання банків для легалізації кримінальних доходів та інтегрального індексу загрози національної економіки було визначено з урахуванням нормальності розподілу фактичних значень відповідного показника. Таким чином, відсутність єдиного підходу до визначення меж інтервалів якісної характеристики відповідних параметрів є дискусійною і потребує додаткового обґрунтування.

Проте вищенаведені зауваження та недоліки не впливають на загальну позитивну оцінку виконаної дисертаційної роботи та не знижують її наукову і практичну цінність.

Загальна оцінка дисертації та її відповідність встановленим вимогам

Дисертаційна робота Доценко Т. В. являє собою цілісну, завершену, самостійно виконану, кваліфіковану наукову працю, в якій на основі проведених автором досліджень отримані нові науково обґрунтовані результати щодо вирішення важливої й актуальної науково-прикладної задачі, що виявляється в удосконаленні системи фінансового моніторингу у контексті забезпечення економічної безпеки національної економіки.

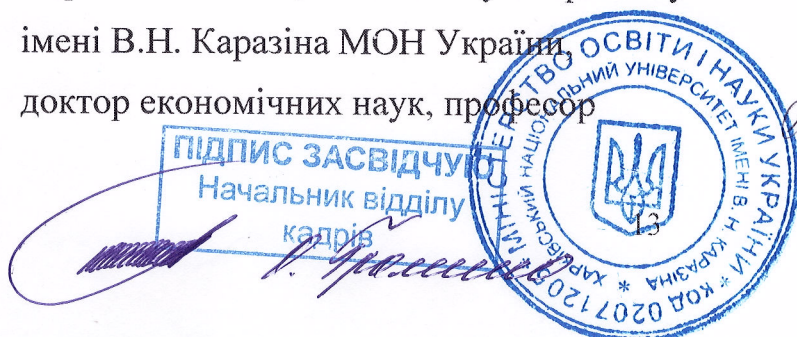
Зміст дисертації відповідає визначеній меті та поставленим завданням, які повністю вирішені у процесі дослідження. Наукові положення, що виносяться на захист, мають елементи наукової новизни, а також повністю відображені у публікаціях здобувача, які відповідають вимогам МОН України. Подана до захисту дисертація написана науковим стилем, матеріал викладений у логічній послідовності, висновки науково обґрунтовані та підтверджуються результатами спостережень. Напрямок дисертаційного дослідження відповідає профілю спеціальності 051 – економіка.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що дисертація Доценко Т. В. «Удосконалення системи фінансового моніторингу як інструмент забезпечення економічної безпеки національної економіки» за змістом і оформленням відповідає вимогам пунктів 9, 10, 11 і 12 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою КМУ від 06.03.2019 р. № 167, що висуваються до кандидатських дисертацій, а її автор – Доценко Тетяна Віталіївна – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 051 – економіка.

Офіційний опонент:

професор кафедри міжнародної електронної комерції
та готельно-ресторанної справи
Харківського національного університету

імені В.Н. Каразіна МОН України,
доктор економічних наук, професор

B. Babenko

В. О. Бабенко